

פרשת בא

משמעות מלה לפי מקום כתיבתה בתורה

יא, ב אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ

כתב רבינו בחיי:

ומה שהזכיר לשון "רעהו" ו"רעהוה", יראה לי שקודם מתן תורה היו כל הבריות חברים כאחד, אבל לאחר מתן תורה שהחזיר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קיבלוה (עבודה זרה ב, ב) עד שקיבלוה ישראל, יצאו כל האומות מן האחזה והריעות ונשאר השם הזה ("רע") בעם ישראל בלבד שנקראו אחים ורעים למקום, הוא שכתוב (תהלים קכב, ה) "לְמַעַן־אֶחֱי וְרַעִי". ודרשו רבותינו (בבא קמא קיג, ב) "לְכָל־אֲבֹדֶת אֶחֱיָךְ" (דברים כב, ג) "אֶחֱיָךְ" ולא גוי, וכן (שם כג, ב) "לֹא־תִשְׁיָךְ לְאֶחֱיָךְ" "אֶחֱיָךְ" ולא גוי (בבא מציעא ע, ב). עכ"ל רבינו בחיי.

מכאן שמשמעות המלה "רע" היא רעך במצוות, באשר אלה הרעים במצוות הינם רעים למקום ב"ה. לפי זה תשתנה משמעות המלה מלפני מתן תורה, שאז היה מקום שגם ישראל וגם אומות העולם יהיו "רעים" במצוות, אלה עם אלה, וכולם רעים למקום. אבל עם קבלת התורה על ידי ישראל, ודחייתה על ידי האומות, אין ישראל והאומות "רעים" אלה עם אלה — שבע מצוות לעומת תרי"ג — ורק ישראל נקראים "רעים" זה עם זה, וכל ישראל "רעים" עמו יתברך.

בהשקפה ראשונה, מצינו שהגאון ר' יעקב קמינצקי ז"ל הולך בעקבות רבינו, וזה לשונו בספרו 'אמת ליעקב' (שמות יב, יח ד"ה בארבעה עשר יום לחודש בערב וגו')... ד"בְּעָרְב" דכאן היה באמת ארבעה עשר בלילה. ומשום שקודם מתן תורה היה הלילה הולך אחר היום... עכ"ל. כלומר ה"עָרְב" של ארבעה עשר לפני מתן תורה הוא ליל ט"ו, בעוד ה"עָרְב" של ארבעה עשר אחרי מתן

תורה הוא הלילה אחרי י"ג! ושם בפסוק יו"ד מבאר רבי יעקב בארוכה, וזה לשונו:

...אף שכשנאמר למשה ואהרן (להלן יב, ב) "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם ראש חֲדָשִׁים ראשון הוא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה", היינו שנתחדש להם שאף שמנין החדשים היה מקובל מאדם הראשון שהוא מתשרי, אבל לישראל מתחיל מנין החדשים מניסן. אבל חשבון הימים לא נשתנה... סדר היום לא נשתנו אצל ישראל עד מתן תורה מפני שאז נתבססה הבריאה... ואז התחילו סדר הימים לפי סדר הבריאה "וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-בֹקֶר" שהיום הולך אחר הלילה, עכ"ל.

כלומר, סדר החדשים החדש התחיל מיד עם יציאת מצרים, בעוד סדר הימים החדש התחיל רק עם מתן תורה, כאשר עם קבלת התורה על ידי בני ישראל מנעו את הפיכת הבריאה חזרה אל תהו ובוהו. לכן "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" קבע את הסדר המקורי של ערב לפני בוקר, אותו סדר שלא נהג אצל בני נח לפני מתן תורה, עליהם נאמר (בראשית ח, כב) "וַיּוֹם וַלְיָלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ" הלילה הולך אחר היום.

על יסוד אבחנה זאת ממשיך ר' יעקב ז"ל לבאר כי "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" שבפרשת מסעי (במדבר לג, ג) שונה מ"מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" שבספר יהושע (ד, יא), וזה לשונו:

...דבאמת עיקר הפסח אינו בא אלא לאכילה ["אִישׁ לְפִי אָכְלוּ תֶכֶסוּ עַל-הַשֶּׁה"]... אלא דבפרשת מסעי דקאי על פסח מצרים, דאז הלילה עדיין היה יום י"ד [כלומר, אכלו את הפסח בליל ט"ו שלנו, שעדיין היה נחשב להם כיום י"ד], ולפיכך "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" ["יִצְאֹוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי פְלִמְצָרִים"] נקרא אז יום ט"ו [שהרי אמנם אכלו את הפסח בלילה אחרי י"ד, אבל לפי מצבם לפני מתן תורה היה זה עדיין יום י"ד, כך ש"מחרת" הוא ט"ו, הוא יום יציאתם ממצרים]. מה שאין כן בספר יהושע, דקאי אפסח של כניסתם לארץ ישראל [שכאמור היה אחרי מתן תורה], ואז ליל פסח שהוא זמן אכילת הפסח היה בט"ו בניסן, לפיכך ["וַיֹּאכְלוּ מֵעֵבֹר הָאָרֶץ"] "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" הוא ט"ז בניסן, עד כאן לשונו ושיטתו הייחודית של הגאון זצ"ל.

וקשה בעינינו יישום זה של ר' יעקב את הפסוק בפרשת מסעי, באשר פסוק

זה נכתב אחרי מתן תורה ואחרי פרשת יתרו, וקשה להבין שעצם ההתייחסות לתקופת לפני מתן תורה תשפיע על דרך הכתיבה בתורה אחרי מתן תורה. ועפר אני תחת רגליו של הגאון זצ"ל, אולם איני נמנע מלכתוב את דעתי. השאלה אמנם דורשת מענה, באשר משמעות "מִמְחַרַת הַפֶּסַח" בפרשת מסעי (ט"ו בניסן) שונה לגמרי ממשמעות אותו ביטוי בספר יהושע (ט"ז בניסן). לכן לולא דמיסתפינא אמינא בדרך אחרת. הרי אבותינו יצאו ממצרים (גם) בזכות מסירות נפשם בשחיטת הפסח ביום י"ד בניסן בין הערביים. לכן כאשר בפרשת מסעי מתייחסים ל"יִצְאוּ בְּיַד־יְשׁוּרָאֵל בְּיַד רַמָּה לְעֵינַי כָּל־מִצְרַיִם" וקושרים את היציאה בתאריך הפסח, סביר לומר שהכוונה היא לשחיטת הפסח, שהיתה ביום י"ד, כך שה"מחרת" הוא ט"ו. לא כך בספר יהושע, שם הנושא הוא אכילה מעבור הארץ, כאשר ההתייחסות היא לאכילת הפסח ולא לשחיטתו, מאחר ואכילתו היא בליל ט"ו, "המחרת" הוא הט"ז. כך נראה לעניות דעתי.

השתא דאתינא להכי, נראה בהשקפה שניה שאולי אין רבינו בחיי משמש מקור ויסוד לדברי ר' יעקב. בעוד ר' יעקב טוען שמשמעות המלה משתנה בהתאם למקומו בכתוב לפני או אחרי מתן תורה, לפי רבינו בחיי אין כל שינוי במשמעות המלה "רַע". בין לפני מתן תורה ובין אחר מתן תורה, "רע" הוא רעך במצוות. ההבדל שבין "אִישׁ מֵאֵת רַעְהוּ" ובין "וְכִי־יִגַּף שׁוֹר־אִישׁ אֶת־שׁוֹר רַעְהוּ" ולא שור של גוי, הוא ביישום המשמעות של המלה ולא במשמעות השרשית של המלה. גם פה וגם שם "רַעַף" הוא רעך במצוות, אלא שבתקופות שונות השתנתה הרעות משום שהשתנו ה"רַעִים". כלומר, ה"רַעִים" השתנו, אבל לא משמעות המלה!

ולגבי עצם האבחנה של ר' יעקב (פרשת שמות שם לעיל) בין "הַעֲרַב" שלפני מתן תורה ובין "הַעֲרַב" שלאחר מתן תורה, מביא ר' יעקב ראיה חזקה לשיטתו מדרשת חז"ל את "עֲרַב" הכתוב בתורה אחרי מתן תורה וללא זיקה אל מצות פסח. בסוגית יום הכיפורים (ויקרא כג, לב) כתוב: "שִׁבַּת שְׁבִתוֹן הוּא לְכֶם וְעֲנִיתֶם אֶת־נַפְשׁוֹתֵיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעֶרְב׃ מְעֶרְב׃ עַד־עֶרְב׃ תִּשְׁבְּתוּ שְׁבִתְכֶם". והרי המבנה "בְּתַשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעֶרְב׃" מקביל ל"בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ בְּעֶרְב׃". הקריאה 'הרגילה' בפסוק זה בענייני יום כיפור (בלי האבחנה הנ"ל של ר' יעקב) מלמדת שצום יום הכיפורים חל מליל עשירי (דהיינו הערב אחרי התשיעי) עד למחרת הלילה, כפי שאנו נוהגים. וראו נא דבר פלא! חז"ל הבינו

ש"בְּתִשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרְבֹה" הוא ערב התשיעי, דהיינו הלילה שבין השמיני והתשיעי, כלומר, על משקל "וַיְהִי־עָרֶב וַיְהִי־בֹקֶר" ! וזה לשונם (ברכות ח, ב): וכי בתשעה מתענין? והלא בעשירי מתענין! אלא לומר לך, כל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, עכ"ל. (יעויין שם בתורה תמימה באריכות). הרי שאחרי מתן תורה, וללא זיקה אל הפסח, ההבנה ב"עָרֶב" הוא על משקל "וַיְהִי־עָרֶב וַיְהִי־בֹקֶר", כלומר, התשיעי בערב הוא (גם) במסקנה של הגמרא) ליל ט', דהיינו הלילה שבין השמיני והתשיעי. בזה נשאר היסוד שהניח ר' יעקב חזק ואיתן עם כל המשתמע ממנו בלימוד תורה.